

Lidt af Darum sogns historie.

Af fhv. Gaardejer *P. K. Pedersen* (Frøsiggaard), Darum.

Som en af de ældste her i sognet er jeg fra flere sider bleven opfordret til at skrive lidt om sognets udvikling i den tid, jeg kan erindre, og efter hvad der er bleven mig meddelt; men da min viden om den ældre tid grunder sig på fortællinger fra min fader og bedstefader, så er det jo givet, at min egen slægts historie måske vil få en mere fremtrædende plads deri; men det får så være.

— — —

Den ældre udskiftning af Darum sogns jorder var i „boel“, og det var blevet så indviklet, at selv ældre mænd i byen ikke kunde rede sig ud deraf; en mand kunde således have part i et boel med $\frac{1}{4}$, i et andet med $\frac{1}{8}$, i et tredje med $\frac{1}{12}$ o. s. v., og disse andele gik til omskiftning hvert år, så den part, han dyrkede i år, havde han ikke næste år, og ligesådan var det med engene; derimod var der nogen jord, som kaldtes gribsjord, som ikke gik til omskiftning. Ifølge sognets „Liber daticus“, en bog, hvori præsterne indfører større begivenheder i sognet, og som opbevares i landsarkivet i Viborg, og hvorefter ovenstående er taget, er gribsjord formodentlig hede, som de har grebet ind i og opdyrket og altså beholdt. I 1765 blev bymændene enige om at få jorderne udskiftede; dette skete så i

1766. 2 gårde i Midtby brændte inden udskiftningen skete, og disses ejere fik så deres agerlod udlagt i *et* stykke på sognets østligste mark og kaldes endnu for Bråndgårdene.

Ved udskiftningen kom sognet til at bestå af 59 gårde, 15 boelsteder og nogle jordløse huse samt 4 fæstesteder til præstegården, deraf i Sønderby 11 gårde til 6 td. hartkorn, 5 gårde til 3 td. hartkort og 2 boelsteder. I Midtby 4 gårde til 6 td. hartkorn, 2 gårde til omtrent $4\frac{1}{2}$ td. hartkorn, 12 til 3 td. hartkorn, præstegården 12 td. hartkorn, 5 boelsteder, 2 fæstesteder til præstegården, degneboligen og nogle jordløse huse. Nørreby 2 gårde til 6 td. hartkorn, 2 til $4\frac{1}{2}$ td. hartkorn, 12 til 3 td. hartkorn, 2 fæstesteder til præstegården og 8 boelsteder samt nogle jordløse huse.

Lille Darum havde 6 gårde til 6 td. hartkorn og 2 gårde til 3 td. hartkorn.

Ved udskiftningen må ejerne have været meget bange for ikke at få part i al slags jord. Til min fødegård i Sønderby var der således lagt 10 agerlodder, 4 moseskifter, 3 kærfeffer og 3 englodder, ialt 20 lodder, og der var endda dem, der havde flere. Hvor lidt pris man da satte på at få marken samlet, ses af, at ejeren af den gård i Sønderby, som nu ejes af Niels Helle, var på grund af, at han handlede for enkefru Margrethe Rosenørn på Kærgård, tilbuddt at få Thorsmark og engen fra strandvejen og til Vestendige udlagt til hans gård; men han vilde hellere have det ligesom de andre ejere i småskifter, skønt denne agerlod lå lige ved hans gård og englodden også var den nærmeste ved gården.

Af gårdene i Darum var der 7, som tidligere havde hørt under Bramminge hovedgård, men i sin tid var

købt til Kærgård, hvortil de andre gårde i Darum var fæstere (dog med undtagelse af 2 gårde i Midtby, der var fæstere til Allerup præstegård, og 2 i Nørreby, der hørte under Sneumgård); af disse 7 gårde skulde der årlig ved Mortensdag leveres 15 tdr. korn, rug og byg, til Bramminge hovedgård. Disse 15 tdr. korn fordelte ejeren af Kærgård på samtlige gårde i Darum, med undtagelse af ovennævnte 4 gårde, der ikke hørte under Kærgård; men ejerne af de 7 gårde havde forpligtelse til at modtage og aflevere kornet på Bramminge hovedgård. Dette korn kaldtes kirkens skyldkorn; kirken ejedes nemlig af ejeren af Brammingegård, der som sådan fik kirketienende af alle gårde i Darum med undtagelse af præstegården.

Om dette kirkens skyldkorn blev der i sin tid ført en lang proces, idet ejerne af de gårde, der ikke havde hørt under Bramminge, mente, at det med urette var blevet dem pålagt at svare deres andel deraf, men det endte med, at de tabte sagen. — 1786 døde den sidste adelige ejer af Kærgård, enkefru Margrethe Rosenørn, og samme efterår lod arvingerne de gårde sælge, som ikke allerede var solgt af hende.

Jeg har liggende et skøde på min fødegård i Sønderby fra den tid, en gård på 6 tdr. hartkorn, hvoraf det ses, at den har kostet 1200 rdl., og på et boelsted i Midtby, hvorpå min bedstefader er født, har jeg skøde, det var på 1 td. 6 skp. 3 fdk. hartkorn og kostede 240 rdl.

Ejeren Peder Christensen, der købte gården i Sønderby, var født i Tømmerby og altså stavnsbunden til Sneumgård. I 1783 blev han forlovet med Søren Klauzens enke i Sønderby i Darum, og måtte så købe sig fri for stavnsbåndet til Sneumgård. Ejeren af denne

forlangte 200 rdl., hvad han også gik ind på; men da han formodentlig har været i besiddelse af nogen formue, hvad godsejeren også har vidst og derfor nødigt gav slip på ham, forlangte han beløbet udbetalt i guld, hvad han også fik. En del store kampesten, som han havde opgravet på sin fødegårds mark, og tilarbejdet til trillesten, måtte han også afstå.

I efteråret 1783 blev han så gift med førnævnte enke og måtte løse fæstebrev, som jeg endnu har liggende, på gården i Darum. — Denne Peder Christensen drev i en del år en ikke ubetydelig handel med landmandsprodukter og kolonialvarer; landmandsprodukterne solgte han dels til Norge og dels til Holland.

Da Kærgård i 1786 blev udstykket, købte førnævnte P. Chr. Tueeng i Darum, 21½ td. land, som han så udstykkede i 7 parceller og tjente gode penge på; af disse lånte han 1800 rdl. ud til ejeren af Gredstedbro kro; ved statsbankerotten i 1813 tabte han heraf de 1200 rdl. — Ved samme auktion på Kjærgård købte Thomsen fra Sønderho og Jakobsen fra Nordby på Fanø Udgrøbe eng, som de så ved auktion i Darum degnebolig den 30. novbr. 1789 solgte til nogle mænd fra Vilslev og Darum for 3060 rdl.

Da Danmark i 1807 kom i krig med England, blev der langs kysterne oprettet et landeværn, som kaldtes „landmilits“, hvis opgave var at forhindre fjenden i at gøre landgang. Til befalingsmand for Darum og Hunderup sogne blev min bedstefader Kjeld Svendsen udnævnt. På det højeste punkt på Breumbanke blev der bygget et træskur til vagtmandskabet og en hest opstaldet med tilhørende ridetøj; der stod to mand vagt både nat og dag, og udenfor var der anbragt en tjæretønde på en stang, som skulde tændes, når fjenden nærmede

sig, eller der sås signal fra andre vagtposter ved kysten. Så skulde den ene mand på hesten og afsted til Hunderup for at kalde mandskabet sammen, og den anden ned til byen i samme ærinde. Adgangen til denne vagtpost gik fra Sønderby skrås over Breumskifterne og gik der endnu til i 80erne i forrige århundrede; den kaldtes altid „æ vagtsti“. Da markerne så begyndte at blive indhegnede, faldt stien bort.

Når Kjeld Svendsen blev udnævnt til befalingsmand, var det formodentlig, fordi han havde været soldat. Hans fripas lyder på, at han har ligget i garnison i Rensborg i 5 år og tidligere tjent i 3 år, i sandhed en lang tjenestetid.

Da statsbankerotten kom i 1813, skete der en stor omvæltning i formuesomstændighederne. De, der passede på at få deres gæld på ejendommene betalt, forinden fallitten skete, kunde ved at sælge en hest eller en ko sædvanligvis få deres gæld indfriet derved. Seddelpengene, som der da var overflødighed af, gjaldt ikke meget: min bedstefader, fornævnte Kjeld Svendsen, købte en ko på Varde marked og gav 1200 rdl. for den. Papirspengene blev så tilsidst indløst med 4 skl. pr. rigsdaler. Det blev strenge tider for landmændene: skatterne blev høje, og pengene dertil kunde ikke skaffes, så staten måtte tage korn for en del af skatten. Jeg har liggende en gammel skattebog fra den tid, der viser, at der af min fødegård i Sønderby, en gård på 6 td. hartkorn, i juli og oktober kvartal i 1812 er leveret rug og havre for 122 rdl. 43 sk. og betalt kontant 274 rdl. 66 sk. samt betalt restance fra forrige kvartal med 125 rdl. 1 sk., ialt 522 rdl. 19 sk. — I 1813 ser det ud, som skatten har været lavere; da er der leveret rug, byg og havre for 139 rdl. 17 sk., og kon-

tant 39 rdl. 74 sk., og det er for hele året; men i 1814 er der leveret korn og fourage for 319 rdl. 77 sk. og i rente til rigsbanken 62 rdl. 63 sk. og kontant 44 rdl. 79 sk. + 21 rdl. 35 sk., ialt i 1814 448 rdl. 54 sk. I 1815 er der ialt betalt 333 rdl. 44 sk. Efter dette år er skatten gået noget ned, men det ser ud til, at en del af den er betalt i sølv og en del i seddelpenge. — Landejendommene faldt betydeligt i pris: en gård i Sønderby på 6 td. hartkorn blev i den tid solgt for 500 rdl. — Først sidst i tyverne begyndte landmandsprodukterne at stige noget i pris, og tiderne blev lidt lysere for landmændene, skønt det kun var små priser, der nåedes; men skatterne var herefter gået betydeligt ned, og folkelønnene var også små: på min fødegård blev der således i 1847 betalt i løn for et år til den bedste karl 13 rdl., den anden karl 10 rdl., den ældste pige fik 10 rdl., den yngste 8 rdl. og kordrenge 3 rdl. [1 rdl. = 3 Kr. 20 Øre].

Nationalitetsfølelsen i Sønderjylland var jo begyndt at vågne først i fyrreerne, og vi mærkede også lidt til det i mit hjem, idet min bedstemoder på mødrene side var fra Rødding i Sønderjylland, og mine forældre gerne besøgte slægtingene dér engang hver sommer. Min moders fætter, der da ejede slægtsgården, var smittet af tyskheden og nærede uvilje mod de danskes bedste ordfører Laurids Skau, hvad min fader naturligvis misbilligede.

I 1848 brød oprøret ud, og det vakte stærkt røre landet over. Der gik rygte om, at oprørerne havde løsladt alle fanger i Rensborg og Glückstadt med pålæg om at gå til Danmark og plyndre og ihjelslå. Der blev derfor sammenkaldt alt mandskab, som var nogenlunde våbendygtigt, og det skulde indøves i våbenbrug og

eksercits, men våben var der grumme lidt af, kun nogle enkelte gamle jagtgeværer med flintlås. Jeg mindes således den første dag, de stillede til eksercits på Peder Smeds agre; min fader var bevæbnet med et sådant gammelt gevær, den ene af vore karle med en pistol, min bedstefader havde fået foræret af en polsk løjtnant i 1813, og den anden karl med hans sabel som befalingsmand for landmilitsen i 1807, den var uden skede. Alle smedene i byen (der var 3 dengang) fik travlt med at smede spyd, der blev sat på en 3 alen lang stage; nogle af dem var forsynet med et korsspyd. Dermed blev mandskabet så bevæbnet, og der blev 6 mand sat til at gå vagt omkring byen om natten for at forhindre uvedkommende i at få adgang. Der var sat vagt ved Kongeåen både dag og nat for at forhindre mistænkelige personer i at komme over; til denne vagt afgav vi også mandskab her fra byen. På Breum banke blev der i lighed med i 1807 sat en tjæretønde, som skulde tændes, når der blev givet signal fra lignende højdepunkter andre steder, hvorefter mandskabet skulde samles for at møde fjenden. Hver af mandskabet blev forsynet med en rød kokarde med hvidt kors. Der var en begejstring over folket, som man ikke har kendt siden.

En dag var sognefogden Peder Sørensen og min fader, der var medlem af sogneforstanderskabet, kaldt til et møde i Foldingbro, og gårdejer Hans Rask var kørende med dem. På hjemvejen, da de var kommen op i Jernved sogn, hørte de kirkeklokken i Hjortlund ringe, og de antog det for signal til, at fjenden var i anmarch; det bevirkede, at de kom hjem i en fart, som de næppe havde tiltroet Hans Rask at kunne præstere. En dag lidt senere var kontroløren i Darum og hans karl,

tilligemed samtlige ved Kongeåen stationerede betjente, kaldt til Foldingbro, hvor de ventede, fjenden vilde gå over; kontrolør Bech havde da forinden solgt en af sine heste og lånte derfor en af min fader til karlen, der dengang var kæreste med præstegårdsforpagterens søster, hvem han naturligvis måtte op for at tage afsked med, inden han begav sig på denne farlige tur. Fjenden kom heldigvis ikke, så de kom godt hjem igen.

I vinteren 1849 havde vi her i Darum indkvartering af danske soldater; nogle af dem blev opstillet på gaden syd for kirken, hvor nu anlæget er, og fik udleveret kvartérsedler. Derved gik gamle Jens's spådom i opfyldelse; han boede på „æ knold“, hvor nu Karl Vejrup bor, men var død en del år før krigen. Han sagde nemlig, at „æ blå mænd skulde få uddelt sedler“ på den plads, hvor det nu skete, og da havde de danske soldater blå mundering. — Da krigen i 1850 var sluttet, blev toldgrænsen, der indtil da var ved Kongeåen, flyttet til Ejderen til betydelig lettelse for beboerne nord for denne grænse, der havde Ribe til nærmeste købstad og altså skulde passere denne, hvergang de skulde til staden.

Først i halvtredserne blev der af rigsdagen vedtaget en lov om, at mølleriet fra 1862 skulde være fri næring. I henhold dertil byggede Jens Helle, min fader Peder Kjeldsen og en handelsmand Peder Kjær, der dengang boede i Vårde, møllen i Darum; P. Kjær gik dog ud af interessentskabet, inden møllen blev færdig. Hvor vejen fra møllen går ned til byen, var banken dér på samme højde, som den nu er vest for vejen. Ved udgravningen af vejen, hvorfra jorden blev kørt op til volden, der er omkring møllen, fandtes der en med kampesten brolagt, rund plads, omtrent 3 alen i diameter, hvorpå der lå et

lag aske og nogle brændte ben, og ved at grave til fyld til bygningerne fandt vi flere steder runde fordybninger ned i sandet, af omtrent 3 kvarter i diameter, fyldt med aske og brændte ben. Et sted stod der også i et sådant hul en urne med aske og ben, der dog gik i stykker, da vi tog den op. Huset ligger altså på en gammel begravelsesplads. — På møllen måtte der altså indtil 1862 kun laves byg og boghvedegryn; dog måtte *én* ejer af møllen male sit eget korn, knækkede byggryn måtte man dog sigte melet fra; grynene blev naturligvis fine, så der blev des mere mel. Først i 80erne blev der begyndt at bygges fællesmejerier; det her i Darum blev bygget 1885 af Karl Lund, der i 1890 solgte det til beboerne til andelsmejeri. I 1885 blev Sandgaden overdraget til et aktieselskab til beplantning. I 1886 blev kirkegården planeret og tilplantet. I 1887 blev der bygget forsamlingshus nord for Jørgen Terkildsens gård; det blev nedbrudt 1919 og genopbygget samme år sammen med krogården, der da var bleven købt og gjort til afholds-hotel af en del af beboerne. — Der, hvor nu Niels Kr. Boesens hus ligger og hvor pens. lærer Nielsens have er, lå der tidligere 2 teglovne; i Lille Darum nord for Søren Therkildsens gård lå der 1 teglovn, og i Sønderby, øst for Vejen, der går ned til engene, lå der én. Når en mand lå for at skulde bygge, sørgede han altid for flere år i forvejen at brænde sten dertil; en sådan ovn tog omtrent 4000 sten. Disse blev strøgne af klæg fra engene og måtte tørres inde i husene. Slog hans egne sten ikke til til byggeriet, kunde han sædvanligvis låne af naboerne; det var vistnok sjælden, der købtes sten til nye bygninger. Øst for tegloven i Sønderby, i nuværende Niels Helles toft, lå der en

kalkovn, som ejedes af denne gårds ejer og ejeren af min fødegård. Der brændtes skælkalk; skællerne blev i min barndomstid skaffede til veje af en mand fra Manø; de blev ved klyne fra Ravnsømose i skiftende lag lagt i ovnen; en pæl blev sat op i midten, den blev helt omlagt med tørv; når så alle skæller var kommen i ovnen, blev pælen taget op og gløder kommen ned i hullet; så foregik brændingen af sig selv i løbet af nogle dage. — I ældre dage bryggede hver mand sit øl og lavede selv sit malt, hvortil der var bygget tørrehuse, „kølhuse“ kaldet; der lå et øst for Sønderby, et på Thorsmark syd for Vesterby, et øst for Midtby, to øst for Nørreby i Sandgaden og et lå nord for Lille Darum; det på Thorsmark har tidligere ligget lidt nord for Vesterby, men blev af isfloden 1839 skyllet bort. Brødet blev også altid hjemmebagt dengang.

Beboerne lavede i ældre tider alt deres tøj selv; de havde betydelig flere får end nu, ulden kartede og spandt de altid selv, og i flere af gårdene havde de også en væv og vævede selv alt deres tøj. Ellers var der husmandskoner, som vævede for dem, der ikke selv havde væv. Når ulden var spunden, hvad kvinderne gerne var færdig med til Jul, blev der købt hør, som de selv heglede og spandt til linned. Så godt som alt tøj blev hjemmelavet, og det var både stærkt og billigt. — Når enkelte, der var mest moderne, viste sig med en klædes vest, vakte det opmærksomhed.

Mejeribruget var ikke højt i kurs den gang, ligesom svineholdet var ubetydeligt ud over til husets brug. På min fødegård havde vi i min barndom 2 grisesøer, der var med grise om foråret; grisene blev gerne solgt til en mand fra Ballum med undtagelse af 3 til eget brug, hvoraf de 2 skulde være til grisesøer til

næste forår, og 1 til fedning til husets brug, og de 2 gamle blev fedet, slagtet og solgt inden Jul til en købmand Bentsen i Ribe. Det var hele indtægten af svineholdet, og flæsket var billigt dengang.

Hovedindtægten var kreatursalg og kornsalg.

Næringsmidlerne var hovedsagelig af egne frembringelser; flormel blev der købt nogle pd. af til Jul, sådan at vi i min barndom fik et stykke julekage til vor kaffe julemorgen, resten af julekagen blev kun brugt, når der kom fremmede. Stødt melis og topsukker brugtes kun ved festlige lejligheder som bryllupper, barselgilder eller begravelser; ellers var der kun brunt sukker paa bordet til kaffen og puddersukker til puncherne, og disse sidste blev der brugt mange af, mere end godt var.

Fisk var en betydelig del af føden; om sommeren var der en del gamle kvinder, der gik til havs i ebbetiden og fiskede skulder, som de i strømmen fra Sneum å, hvor fisken i ebbetiden ligger stille, som oftest med hovedet mod strømmen, fangede ved at gå på hænder og fødder med strømmen ud ad; disse kvinder kaldte vi i min drengetid „havkatte“. Fisken kunde de altid sælge i sommertiden. Om efteråret gik de unge karle, ja tit ældre med, med „æ kry“ [en firkantet ramme af omtrent 3 fods bredde og 2 $\frac{1}{2}$ fods højde, med et slapt garn i og en stang over midten af rammen af omtrent 5 fods længde til at skyde garnet frem med] langt til havs for at fiske, mest rødspætter, der sommetider gav så mange, at de knap kunde bære dem hjem. Disse blev så saltede og tørrede og hengemt til vinterforbrug. — Bønderne slog sig også gerne hvert forår sammen, 2 naboer, om at hente et læs fersk fisk, mest hvilling og torsk, i Hjerting, ja endogså ved

Lønnegab hentede de dem sommetider. Disse blev så saltede og tørrede til forbrug senere.

Kød blev der spist meget af; på min fødegård slagtede vi hvert år en fed ko og 4 beder, 2½ år gl., desuden slagtede vi gerne nogle lam eller en gammel vædder tidligere på efteråret og den før omtalte men gris; fersk kød købtes aldrig, undtagen til barsel- eller begravelsesgilder; til bryllupsgilder slagtede man altid selv.

Bryllupsgilderne hos almindelige gårdfolk varede dengang sædvanlig i 3 dage, begyndte om lørdagen og endte mandag aften eller nat. De to første aftener var tjenestefolkene altid bedt med, men om mandagen var kun gifte folk og opvarterne med.

Torsdagen før bryllupet kom mand og kone fra alle de indbudte steder med „foen“; det var gaver af fødevarer til højtiden, bestående af flæskeskinker, gæs, ænder, høns, smør og æg. Alle gæsterne blev da bespiste, først med „sortsup“, 2. ret: sorte og hvide pølser, 3. ret: „finker“ med rosiner i; bagefter kaffe med rigelig punch og tilsidst mellemmad med endel snapse til.

Indbydelsen til et sådant bryllup foretoges altid 8 dage forud, og bedemanden havde da altid en lang indbydelse, som han gerne skulde kunne udenad. Det var jo ikke altid så let, da de, der blev indbudne, ofte gjorde, hvad de kunde, for at forstyrre ham ved at rette forskellige spørgsmål til ham, som han helst skulde besvare, og så huske at tage fat på indbydelsen igen, hvor han slap.

Disse store bryllupper og denne måde at indbyde på er nu for længe siden forsvundne, og vistnok ikke benyttede i de sidste 60 år.

